

Hon var krigaren i graven

TEXT:
STAFFAN ENG

TOLKNINGSFRÅGA.

Arkeologer har i generationer tolkat skelettet i grav Bj. 581 i Birka som en manlig krigare av hög rang, men dna-analys visade att det var en kvinna. Vem var hon?

”Den kanske märkligaste af alla grafvar på detta fält.” Så beskrev geologen och arkeologen Hjalmar Stolpe – som på 1870-talet grävde ut de omkring 100 gravar som hittills har undersökts på Birka – den obrända kammargraven Bj. 581 i en rapport till Kungliga vetenskapsakademien.

Graven hade inte bara en av de största vapenuppsättningarna som vi känner till från Birka, den låg också längst ut på en hög klippa med utsikt över Mälaren, staden och

försvarsanläggningen Borg. Ovanpå stod en två meter tjock sten, som kan ha fungerat som landmärke för sjöfarare.

Sedan dess har generationer av arkeologer tolkat skelettet i graven som en manlig krigare av hög rang – Bj. 581 har till och med lyfts fram som urtypen för en vikingakrigare från 900-talet. Inte undra på att många lyfte på ögonbrynen när osteologen Anna Kjellström i en analys av skelettet år 2016 drog slutsatsen att den begravda var – en kvinna!

När en grupp forskare sedan bekräftade könstillhörigheten med hjälp av dna-analys blev den kvinnliga vikingakrigaren en världsnöhet. Deras artikel ”A female Viking warrior confirmed by genomics” i *American journal of physical anthropology* blev en av världens 50 mest lästa vetenskapliga artiklar under 2017, alla kategorier.

– Forskningsmässigt är resultatet egentligen bara en intressant kuriositet, eftersom

det inte handlar om så mycket mer än just den här graven. Jag tycker att det är konstigt att det intresserar så många – men också att det uppfattas som så provocerande, säger arkeologen Charlotte Hedenstierna-Jonson, som är huvudförfattare till artikeln.

Reaktionen lät inte vänta på sig: forskarna anklagades för att ha analyserat fel ben, förtigt möjligheten av ett andra manligt skelett i graven och hemfallit åt sensationslystnad på källkritikens bekostnad. Till saken hör att materialet från Stolpes utgrävningar under årens lopp har flyttats runt, lånats ut och i vissa fall blandats ihop.

Men alla ben och föremål i lådan med Bj. 581 stämde väl överens med Stolpes dokumentation och var märkta med gravens namn. För att utesluta att skelettet skulle kunna komma från någon annan grav jämförde forskargruppen också benen med

Skelettet i grav Bj. 581 är ett av få från Birka som har ryggraden bevarad. Kraniet är numera försvunnet – förmodligen utlånat till någon anatomisk samling.

FOTO: OLA MYRIN/SHM, ATA

ritningarna av de skelettgravar från Birka där benen har kommit på avvägar.

Forskarna använde till och med dna-analys för att bekräfta att några olikfärgade ben tillhörde samma individ. Det extra lårben, som har gett upphov till ryktet att graven även skulle rymma en man, var märkt med ett annat gravnummer och tillhörde ironiskt nog också en kvinna.

– Spontant kan jag undra varför de som har blivit provocerade av artikeln inte bara säger: jaja, ni har hittat ett undantag, men ni kommer inte att hitta så många fler. Nu tar de strid för att det absolut inte kan ha funnits kvinnliga krigare, och det är en syn på historien som jag har svårt att se förankrad i verkligheten, säger Charlotte Hedenstierna-Jonson.

Själv menar hon att det i alla samhällen har funnits människor som avviker från normen. Hon pekar på Pakistans tidigare

Hjalmar Stolpes ursprungliga teckning av grav Bj. 581 gjordes redan i fält under utgrävningen år 1878.

president Benazir Bhutto, som kom till makten i en starkt mansdominerad kultur trots att hon var kvinna. Från tidig europeisk medeltid finns det också flera exempel på drottningar som agerar militärt: Gerberga av Saxen, Ethelfleda av Mercia och Emma av Burgund.

– Gemensamt för de här personerna är att de kommer från styrande familjer. Jag tror att man ska se graven i den kontexten: den begravda har tillhört en familj som förväntades ha den här rollen. Av någon anledning var hon den bästa representanten som fanns att tillgå.

Men Björn Ambrosiani, ledare för Riksantikvarieämbetets Birkaprojekt och utgrävningarna på Birka 1990–95, menar att kvinnan – som inte bara är begravd med en full vapenuppsättning, utan också saknar typiskt kvinnliga föremål som halsband och smycken – lika gärna kan ha varit en träl som avrättades och begravdes i stället för en försvunnen man.

Ett liknande rituellt mord av en trälkvinna finns utförligt beskrivet i den arabiske resenären Ahmad ibn Fadlans ögonvittnesskildring av en hövdingabegravning hos så kallade ruser på besök vid floden Volga på

Den kemiska analysen

Dna-proverna visar inte bara att den begravda är kvinna, utan också att hon har ett större släktskap med människor från södra Sverige än från Mälardalen. Strontiumanalysen antyder dessutom att hon har flyttat runt under sin uppväxt. Resultaten kan ses som ett argument för att kvinnan tillhörde samhällets elit, som var mer rörlig än den breda folkmassan. Å andra sidan hämtades även trälarna vanligen utanför det egna området.

Vapenuppsättningen i grav Bj.581 är en av de mest kompletta som vi känner till från Birka. Här ett svärd, beslagen till två sköldar, en stridskniv med fodral, en yxa, pilar och två lansar.

900-talet. Ruserna har ofta identifierats som nordiska handelsmän, och om det stämmer ger skildringen en unik inblick i vikingatida begravningsseder.

I det vikingatida gravmaterialet finns det också exempel på halshuggna eller stympade skelett med en perifer placering i graven, som har tolkats som offrade trälarna. På Birka finns det dessutom ett antal dubbelgravar, där Björn Ambrosiani misstänker att kvinnan har avlivats som ett substitut för mannens hustru – gravar som intressant nog innehåller en stor huggkniv.

– Möjligheten att Bj. 581 kan vara en undantagsmänniska finns alltid, men det är problematiskt att dra sådana slutsatser om ett enskilt fall. När man går igenom alla typiska mans- och kvinnogravar på Birka, så råder det inte någon tvekan om vad som var norm, säger han.

Björn Ambrosiani påpekar också att svärdet i Bj. 581 är det längsta som har påträffats på Birka. Frågan är om kvinnan – även om hon var över 1,70 centimeter lång – hade muskelstyrka och kroppsstorlek att hantera det. Från andra gravplatser vet vi att

svärderna brukar vara måttanpassade efter de begravda.

– Mannen kanske inte hade kommit hem till Birka så att de kunde begrava honom. Då fick kvinnan skickas efter honom till dödsriket så att han kunde få sina vapen, sina hästar och sin fina dräkt. Men egentligen kan man varken säga bu eller bä om graven – det handlar mer om vilken syn man har på gravfälten i stort, säger Björn Ambrosiani.

Men Charlotte Hedenstierna-Jonson framhåller att det aldrig var någon som ifrågasatte att den begravda kunde hantera svärdet så länge hon sågs som man – trots att det var samma skelett. Själv menar hon att vi måste akta oss för att göra två olika tolkningar av samma fyndmaterial beroende på den begravdas kön.

Hon pekar på den norska arkeologen Anne Stalsberg, som på 1990-talet visade att personer som var begravda med vågar och vikter tolkades som köpmän om de var män och som änkor efter köpmän om de var kvinnor – trots att mansgravarna var något färre än kvinnogravarna. Det innebär att det skulle ha funnits fler änkor efter köpmän än

vad det fanns köpmän.

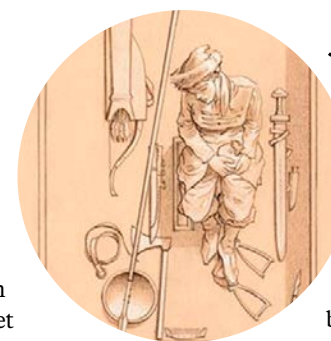
– Det är klart att det är möjligt att kvinnan i Bj. 581 har fått tråda in i någon annans ställe, men i så fall är hennes identitet helt uttraderad. Varför skulle detta vara mer troligt än att graven handlar om den person som ligger där? säger Charlotte Hedenstierna-Jonson.

Hur kan vi då veta att den person som graven representerar verkligen var krigare? I en ny artikel från i våras, där forskargruppen fördjupar tolkningen av graven, hänvisar de framför allt till den ovanligt kompletta vapenutrustningen och avsaknaden av vardagsföremål som verktyg och jordbruksredskap. Själv tror de att det rör sig om en ridande bågskytte.

De menar också att det brädspel som var placerat intill kroppen i graven kan tolkas som en symbolisk gestaltning av militärt ledarskap. Dessutom framhåller de att textilspecialisten Inga Hägg i en tidigare undersökning har satt klädesresterna – särskilt den orientaliska tofsmössan – i samband med en kunglig ryttare av hög rang.

– Vid gravläggningen är kvinnan presenterad som krigare, oavsett om hon är en avrättad träl eller änka efter någon. Om det i sin tur betyder att hon har varit aktiv på slagfältet eller inte, vet vi inte, men om man sätter in henne i en samtida europeisk kontext ser jag inga problem med det heller, säger Charlotte Hedenstierna-Jonson.

Vid sidan av gravens innehåll hänvisar forskarna även till dess läge utanför fornborgen Borg, i direkt anslutning till den så kallade garnisonen. Den senare är en 20 meter lång hallbyggnad, som innehöll vapen, rustningar och symboliskt nedgrävda

Så kan gravläggningen ha gestaltat sig.

knivar. Det gör att garnisonen har tolkats som högkvarteret för Birkas krigare.

– Att man har placerat graven så att den syns från både staden, vattnet och borgen innebär förmodligen att personen har varit relevant för alla de sammanhangen. Närheten till garnisonen gör att graven måste ha varit godkänd av krigarna, säger Charlotte Hedenstierna-Jonson.

Björn Ambrosiani menar däremot att det gravfält som Bj. 581 tillhör i stället användes av Birkas rika och mångkulturella köpmannaklass. Gravarna ligger som en amfiteater på slänterna ner mot staden – med Bj. 581 och den rika dubbelgraven Bj. 644 på vardera kanten – och avviker från nästan alla andra gravar i Mälardalen genom att de är obrända och saknar gravhögar.

– Det som har ansetts tala emot att de begravda skulle vara köpmän tycks främst vara att de har vapen. Men vapnen var nödvändiga för att de skulle kunna försvara sina transporter mot sjörövare. När man läser Rimberts levnadsteckning av missionären Ansgar så råder det inget tvivel om att köpmännen var beväpnade, säger han.

Bj. 581 skiljer sig inte heller på något avgörande sätt från de andra rika köpmannagravarna, anser han. Brädspel är vanligt förekommande, och en orientalisk tofsmössa finns även i Bj. 644. Själv ser han paralleller i klädedräkten till den isländska Laxdalingarnas saga från 1200-talet, där en rik köpman beskrivs bära sammetsdräkt och en ”rysk” hatt.

– Krigarna hade vad jag förstår ändamålsenliga stridsdräkter och gick inte klädda i brokad. De som ligger begravda på det här gravfältet är en grupp människor med en helt annan ekonomi än den normala krigaren. Och var hittar man den? Jo, i köpmannaklassen, säger Björn Ambrosiani.

Krigarna på Birka tror han i stället utgjordes av delar av kungens hird, som hade till uppgift att skydda handeln. De måste ha rekryterats i omlandet och begravdes förmodligen på samma gårdar som de kom ifrån. Att kungen hade intresse av verksamheten på Birka framgår bland annat av att det var han som välkomnade Ansgar och sålde mark till honom där. Ön ligger dessutom omgiven

Kvinnliga vikingar i källorna

Vid sidan av litterära beskrivningar av sköldmör och valkyrior omnämns kvinnliga vikingakrigare i greken Johannes Skylitzes historia om det bysantinska riket från 1000-talet. Där uppges bysantinska soldater ha funnit kvinnor "utrustade som män" när de plundrade motståndarnas lik efter ett slag mot det nordiskt dominerade Kievriket år 971. Enligt en allmänt trovärdig text från 1100-talet om vikingarnas härjningar på Irland var dessutom en kvinna som kallades "Röda dottern" befälhavare för en av vikingarnas flottstyrkor.

av ett antal mycket gamla kungsgårdar.

Charlotte Hedenstierna-Jonson, vars doktorsavhandling handlade om just krigarna på Birka, tror däremot att gränsen mellan köpman och krigare var betydligt mer flytande i vikingatidens militariserade samhälle – särskilt för personer i en ledande position. Men hon betonar ändå att Björn Ambrosianis hypoteser är spännande.

– Man måste verkligen inte tolka saker på samma sätt, för vi har inte den typen av kunskap som gör att vi kan presentera en slutgiltig sanning. Det viktiga är att man redovisar hur man kommer fram till sin tolkning, så att det är möjligt för andra att förstå.

Själv tycker hon att den mest intressanta diskussionen om Bj. 581 handlar om i vilken mån det är möjligt att könsbestämma gravar med hjälp av föremål. Väldigt många gravar är nämligen könsbestämda enbart på det sättet, så utrymmet för nya överraskningar är stort.

Därför gläds hon åt att många arkeologer nu har blivit mer nyanserade i sina könsbedömningar.

– Det är klart att det har funnits manligt och kvinnligt, men exakt hur det har sett ut och hur det relaterar till olika individer och roller vet vi faktiskt inte. Om vår studie har väckt eftertanke i dessa frågor så kan jag känna mig lite stolt, säger Charlotte Hedenstierna-Jonson. ■

Staffan Eng är vetenskapsjournalist.

”Det viktiga är att man redovisar hur man kommer fram till sin tolkning”

FOTO: CHRISTER ÄHLIN/SHM

REKONSTRUKTION: BÖRHALLUR PRÄINSSON